

УДК 7.01.111.852:140.8:371

Соломаха С.О.*

СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ УЯВЛЕНЬ ЛЮДИНИ В КУЛЬТУРІ

Розглядаючи різні наукові підходи до визначення феномену світоглядного становлення особистості в культурі, автор статті наголошує на діалогічності відносин культури й особи. Автор переконаний, що, шукаючи власний сенс життя людина в діалозі з новою реальністю розширює межі індивідуальної свідомості до загальнолюдського, універсального і формує новий світогляд. Підкреслюється, що кожна культурна епоха несе в собі оцінку певного ідеалу, який яскраво виявляється в художній культурі, мистецтві зокрема. Мистецтво створює уявну реальність, яка переплавляється в художньо-естетичному світогляді людини, допомагає їй прийняти більш високу систему цінностей й шукати нові шляхи духовного сходження.

Ключові слова: мистецтво, особистісний розвиток, культурні цінності, художньо-естетичний світогляд.

Розмаїття культур – історичний факт. Існує безліч пояснень їхньої специфіки та спільних закономірностей. Очевидним є те, що ні людина не може існувати поза культурою, ні культура – поза людиною. Становлення світоглядних уявлень людини відбувається одночасно з розвитком самої культури. У рамках кожної культурної епохи притаманний лише їй світогляд концентрується в ідеї, що найбільш повно виражає дух цієї епохи і є фокусом, «центральною точкою всієї системи світу» (Г. Зіммель) [1, с. 104]. Культура багатьма науковцями розуміється як єдине ціле, але розглядати її слід у певній послідовності світоспоглядань, оскільки кожен витвір духу носить характер свого часу, що відбивається в індивідуальному світогляді окремої особистості. Естетична детермінанта буття виявляється вагомим чинником позитивних соціокультурних зрушень у розвитку як суспільства в цілому, так і окремої особистості.

У наукових джерелах з філософії, культурології, мистецтвознавства, соціології людина як соціальна істота розглядається в рамках діалогічних відносин з культурою, коли у творчій діяльності вона наповнюється культурним змістом. У роботах філософів Р. Арцишевського, М. Бердяєва, В. Біблера, Г. В. Ф. Гегеля, С. Гессена, А. Гулиги, І. Зязюна, О. Лосева, Й. Канта, О. Конта, М. Мамардашвілі, Л. Столовича та інші; культурологів В. Гріценко, А. Карміна, О. Новікової, О. Пустовіта, А. Тойнбі, Й. Гейзінги; соціологів М. Вебера, Г. Зіммеля, О. Семашко, П. Сорокіна, М. Юрія; мистецтвознавців: Д. Антоновича, М. Бахтіна, Л. Левчук, Ю. Лотмана, О. Костюка; педагогів О. Бондаревської, Л. Масол, Н. Миропольської, Г. Падалки, О. Рудницької, Г. Шевченко, О. Шевнюк, О. Шолокової розглядається проблема світоглядного становлення і реалізації особистості в житті культури, у мистецтві зокрема.

Мета статті полягає у визначенні феномену світоглядного становлення особистості в контексті естетичної детермінанти культурного поступу людства, що є вагомим чинником позитивних соціокультурних зрушень у розвитку як суспільства в цілому, так і окремої особистості.

Здатність світогляду бути своєрідним компасом у житті визнавали філософи всіх часів і народів, які «незмінно спиралися на розуміння світогляду як вищої духовної цінності, інтегруючої основи культури і внутрішнього світу людини, що забезпечує їх неповторність і цілісність» [1, с. 114]. Значущим є висновки філософів щодо історичного контексту доби, що концентрується у світогляді як вищій формі духовного осягнення дійсності. Духовну культуру людства вони визначали як історію суспільних світоглядів.

Становлення світоглядних уявлень людини відбувається одночасно з розвитком самої культури. Існує кілька концепцій поступу культурно-історичного процесу, разом

* © Соломаха С.О.*

із тим загально визнаної теорії сьогодні не існує. Серед відомих теорій, що значно вплинули на розвиток сучасних філософських, культурологічних, естетичних, світоглядних концепцій, є ідея історичного прогресу, в основі якої – думка про те, що з ходом історії умови життя людини поступово покращуються. Ця ідея стала найбільш популярною в суспільній думці XVIII – XIX століть. Передбачалось, що існують єдині закони історії, які визначають послідовність етапів руху прогресу, таким чином всі народи, хоча і з різною швидкістю, рухаються одним і тим же історичним шляхом.

У філософії висувались різноманітні погляди відносно рушійних сил суспільного прогресу і законів історії, що визначали його хід і послідовність змін стану суспільства і культури, а разом з тим – типів суспільного світогляду людей. Так, слідом за соціалістом К. Сен-Симоном засновник філософії позитивізму О. Конт розробляє ідею трьох стадій світоглядної еволюції людства. Вивчаючи поступ розвитку людської думки, О. Конт зробив висновок про те, що існує деякий закон, згідно з яким суспільний прогрес трактувався як рух від нижчих форм до вищих, що проходить трьома основними сходами: «дитинство», «юність», «зрілість». Кожна стадія розвитку суспільства характеризувалася специфічним змістом культури: на першій, теологічній сходинці базисом культури є релігія, на другій, метафізичній – філософія, на третій, позитивній – наука, за допомогою якої людство здобуває практичні знання, що дозволяють розвивати промисловість і раціонально вибудовувати суспільне життя [2].

Як влучно помітив німецький філософ Г. В. Ф. Гегель, у кожного часу є своє особливе світоспоглядання. На його думку, історією управляють суперечності між національними духами культур, які і є за суттю проєкціями Абсолютного Духу. Коли у нього зникнуть сумніви, він прийде до Абсолютної Ідеї Себе, історія зникне й настане Царство Свободи.

Він запропонував іншу концепцію всесвітньої історії та культурного світоглядного становлення людства як закономірності процесу, хід якого обумовлено саморозвитком світового Духу – Абсолютної Ідеї. Смысл історії – у поступу культурного розвитку і створенні умов для вільної діяльності людського розуму, через який Абсолютна Ідея, втілюючись в ньому, пізнає сама себе. Для самопізнання Духу необхідне проявлення: у просторі – в природі, у часі – в історії. За Гегелем, Світовий Дух рухається зі Сходу на Захід, вселяючись по ходу то в один народ, то в інший, піднімається все вище до вершин вільного самопізнання. Обраний ним народ на певному етапі сягає висот культурного розвитку й, виконавши свою велику місію, передає її іншому народу, який робить наступний крок у розумінні універсальної «картини світу» і реалізації свободи.

Гегель поділяє історію на чотири етапи: 1) східний, на якому Світовий Дух проходить через Китай, Індію, Персію, Єгипет; 2) грецький; 3) римський; 4) германський. Давній Схід – це дитинство духа; Греція – його юність; Рим – зрілість; германський світ – мудра старість. На кожному з етапів складається свій тип культури і мистецтва, специфіка людських відносин, міра залежності і свободи особистості.

Гегель у своїй філософській концепції історичного розвитку культури суттєву роль відводить діалектиці – науці про розвиток. Для Гегеля діалектика – жива душа будь-якого осмисленого розгортання думки, в якому виявляється такий перехід одного визначення в інше, коли обидва визначення містять заперечення самих себе. Згідно з цим принципом розвиток європейської культури проходить три стадії: теза (безпосередня тотожність) – антитеза (протилежність, заперечення) – синтез (вирішення суперечності, опосередкована тотожність). Наприклад, Античність – теза. Середньовіччя – антитеза, оскільки воно заперечує Античність. Новий час – синтез Античності й Середньовіччя [3].

Необхідно відзначити, що погляди К. Сен-Симона, О. Конта, Г. В. Ф. Гегеля щодо світоглядного становлення людства в культурі, незалежно від їхніх принципових відмінностей, об'єднує притаманний європейській культурі спосіб мислення – європоцентричний. Європа визнається центром цивілізації, її культура домінує над усіма іншими, звідси виникає необхідність розповсюдження її в усіх регіонах світу. «Разом з тим, вивчення культур різних народів породжує сумніви щодо можливості вишикувати їх в одну шеренгу, порівнюючи їх «на зріст» [5, с. 372].

У роботах М. Бердяєва, М. Бахтіна, В. Біблера, О. Конта розглядається проблема світоглядного становлення і реалізації особистості в житті культури. Людина як соціальна істота розглядається в рамках діалогічних відносин з культурою, коли у творчій діяльності вона наповнюється культурними змістами. «Естетичний план культури» (М. Бахтін) допомагає індивіду творити свій світ за естетичними мірками й поступово ставати особистістю. За О. Контом прогрес форм пізнання світу людським розумом є «прогресом духу». У М. Бердяєва особистість пов'язана з культурою через становлення культури духу, оскільки саме в ній відбувається містичне народження в людини Бога. В. Біблер зазначає, що культура породжується свідомими зусиллями людей, це своєрідне творіння, зведене у статус особливого загального. Йому ж належить трактування культури як змістоутворення базисних світоглядних сценаріїв, як синхронний діалог суверенних розумів образів світу, що постійно розширюється у свідомості людини (у «точках особистості»). Особистість, таким чином, одночасно є «засновником себе і суб'єктом культури» [6, с. 41]. Виходячи з вищезначеного, можна виявити тенденції, специфіку світоглядних перетворень людини у процесі становлення її як особистості в культурі.

Світогляд є посередником між особистістю і навколишньою дійсністю: опановуючи духовну культуру світу, людина, зокрема через філософське осмислення, особисте відчуття, переживання, формує власний світогляд і творить власну духовну культуру. Функціональним ядром світогляду є самосвідомість, а не знання як таке. Світосприйняття опосередковується особистим досвідом індивіда, здобуваючи при цьому певне емоційне забарвлення і перетворюється на персональну установку, що регулює практичну і пізнавальну діяльність людини, виражає її життєву позицію. «Світогляд формується на основі безпосередньої практики суспільного життя разом зі становленням людської свідомості (і історично, і індивідуально). Світогляд дає свідомості горизонт і спосіб бачення світу й самого себе в цьому світі» [8, с. 80].

Світогляд – базисна основа будь-якої культурної системи, тому типологізація культури за світоглядним принципом є широко розповсюдженим явищем. У дефініцію світогляду, як форми суспільної свідомості та культурного самовизначення людини, входить не лише певна система наукових та філософських поглядів, а й соціально визначені сенси ставлення людини до світу, що підкреслює аксіологічний її потенціал. «Головна специфіка світоглядних знань полягає в тому, що вони визначають відношення людини до світу, до природи, до суспільства, до свого «Я», адже кожний з нас – «дзеркало і відгомін Всесвіту», і в той же час – унікальна частина світу» [4, с. 17-22].

В. Сагатовський сукупність знань людини про світ подає у вигляді піраміди, найнижчий рівень якої складають технологічні знання, далі – емпіричні, тоді теоретичні, а найвищий рівень знань є світоглядним. Цей рівень відповідає на питання про шлях, стратегію й сенс життя. Від того, в чому полягає цей сенс, залежить ціннісний вибір, переконання, вибір і в кінцевому рахунку – вчинки людини, тому що вибір життєвого шляху залежить від ставлення людини до світу, а відповіді на смисложиттєві питання на кшталт «Чи веде дорога до Храму?», «Чи дорога до Храму одна?», «Чи виправдовує мета засоби?» тощо визначають місце людини в житті. Тому шлях світоглядного розвитку завжди визначає вибір цінностей, які визначають ідеали. Отже, ядро світогляду –

ключові цінності й ідеали. Стратегія світоглядного шляху – від ідеалу до вчинку. У виборі цих життєвих смислів лежить відповідь на питання про сенс людського буття. Цінності, які обирає людина, є її відповіддю на виклик буття: відхід, насилля, співтворчість, а відтак модель взаємовідношень зі світом та з іншими людьми обирається відповідно до світоглядного вибору – розчинення в іншому; маніпуляції або використання іншого; діалог і взаєморозуміння [7, с. 11-31].

Р. Арцишевський визначає предметом світогляду взаємодію людини зі світом, конкретизуючи на рівні з'ясування менш загальні проблеми взаємодії «людина ↔ природа», «людина ↔ суспільство», «людина ↔ нація», «людина ↔ культура» тощо у співвідношенні через розкриття наявних між ними генетичних, структурних, функціональних та інших зв'язків.

Змінюється роль культури в суспільстві, при цьому змінюється саме розуміння культури, отже і світогляд людей. Специфіка сприйняття часу кристалізується у світобаченні, світорозумінні, світопереживанні людини, знаходячи безпосередній прояв у її діяльності, творчості, творенні. Адже саме у творчому процесі виявляється напружене ставлення до життя й особистісна визначеність діючого індивіда, що призводить його до нового розуміння і бачення світу [1, с. 153].

Розглядаючи різні філософські, культурологічні, мистецтвознавчі, соціологічні підходи до визначення феномену світоглядного становлення особистості в культурі, необхідно звернути увагу на взаємозалежності, діалогічності відносин культури і особистості, коли культура реалізує себе в житті особистості, а особистість реалізує себе в бутті культури. Естетичний план культури – не єдиний діалог, не єдиний процес, що визначає культуру. Кожен крок духовного сходження людини – це історичний поступ, зумовлений особливою ситуацією, коли індивід вичерпує всі свої можливості мислити і діяти звичайним способом, і тоді складаються умови для виходу за «власні межі» у трансцендентне, позалогічне, де індивід виявляє нові можливості, іншу логіку.

Шукаючи власний сенс життя, людина у діалозі з іншою реальністю розширює межі індивідуальної свідомості до загального, універсального, формує новий світогляд. Найяскравіше цей процес знаходить своє виявлення саме у специфічних (як для історичної формації, так і для окремого індивіда) формах світогляду: міфологічному, релігійному, філософському, науковому, художньому. «Естетична вертикаль» цього процесу має надзвичайне значення у контексті становлення особистості, яка усвідомлює своє «призначення» і свою «присутність у світі» як думаючої, відповідальної, цілісної, позитивно вмотивованої людини.

Система культурологічних умов модернізації змісту освіти в контексті культури потребує врахування історичних закономірностей та особливостей розвитку цивілізації і культури, через які здійснюється реалізація важливих соціокультурних функцій: способів входження людини у світ культури; соціалізації людини; трансляції культурно оформлених зразків людської діяльності тощо. З іншого боку, саме освіта є джерелом культурного розвитку особистості. Як зазначає С. Гессен, «про освіту у дійсному розумінні, можна говорити лише там, де є культура..., адже цілі освіти – культурні цінності, до яких у процесі освіти має долучитися людина» [10, с. 36].

Саме у культурній діяльності, зокрема у художній, людина створює нову реальність, втілюючи у мистецькій формі (художній, архітектурній, ужитковій, музичній, театральній тощо) власне світорозуміння, світовідчуття, світопереживання й разом з тим перетворює себе і світ навколо себе. Образи і смисли, створені людьми в культурі, мистецтві, стають змістом нової реальності, що також є не менш об'єктивною порівняно з колишньою життєвою практикою і суттєвим чином впливає на життя людини. З одного боку, саме ці фактори змінюють обличчя сучасного світу, з іншого – коефіцієнт естетичної та етичної цінності художнього образу (М. Бахтін) або вертикаль

естетичного виміру мистецького твору можуть суттєво впливати на реальне буття. На думку О. Лосева, твір мистецтва, виникнувши з уяви митця, живе самостійним життям, стає особистістю, самостійним одухотвореним суб'єктом, наділеним творчими активними силами. Він живе, діє і бере участь у витворенні духовної сутності людини, а тому впливає на соціум в цілому [9, с. 354].

Т. Флоренська підкреслює, що художня діяльність розширює межі індивідуальної свідомості до загального, універсального. «Мистецтво веде людину не просто до пізнання, а до прийняття більш високої системи цінностей. У художньому сприйнятті вирішення естетичних та морально-етичних проблем отримує позитивний смисл й емоційне забарвлення, тому суб'єктивно переживається особистістю як душевне піднесення, відчуття гармонії, готовності до високих позитивних вчинків, створення естетичного середовища існування і нової соціальної реальності» [11, с. 564]. Саме в цьому й виявляється вся глибина перетворювальної сутності мистецтва.

Таким чином, духовне сходження людини – це історичний поступ, зумовлений розвитком цивілізації і культури. Культура породжується свідомими зусиллями людей, це своєрідне творіння, зведене у статус особливого загального. Шукаючи власний сенс життя, людина у діалозі з культурою формує новий світогляд. Кожна культурна епоха завжди несе в собі оцінку певного ідеалу, який яскраво виявляється у художній культурі, зокрема у мистецтві. Художня культура втілює в собі програму реалізації людських здібностей, можливостей, основу, передумову і результати творчості, рефлексію та емпатію людей. Мистецтво створює уявну реальність, яка перепплавляючись у художньо-естетичному світогляді людини, допомагає прийняти більш високу систему цінностей і виявляти нові шляхи духовного сходження особистості в культурі.

Порушена у статті проблема – багатоаспектна і потребує подальшого наукового пошуку.

Литература:

1. Арцишевский Р. А. Духовне осягнення дійсності: [монографія] / Роман Антонович Арцишевський. – Луцьк : ПФ «Смарагд», 2011. – 272 с.
2. Конт О. Общий обзор позитивизма / перевод с французского И. А. Шапиро ; под ред. Э. Л. Радлова / Огюст Конт – Изд. 2-е. – М. : Книжный дом «Либроком», 2011. – 296 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Феноменология Духа. Философия истории / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М. : Эксмо, 2007. – 880 с.
4. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: [підручник] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
5. Кармин А. С. Культурология / А. С. Кармин, Е. С. Новикова. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
6. Юрій М. Ф. Соціологія культури: [навч. посіб.] / Михайло Федорович Юрій. – К. : Кондор, 2006. – 302 с.
7. Сагатовский В. Н. Философия развивающейся гармонии: философские основы мировоззрения: [в 3 ч. Ч. 1 : Введение: Философия и жизнь] / В. Н. Сагатовский. – СПб. : Изд-во С-Петербургского ун-та, 1997. – 224 с.
8. Шинкарук В. И. Мировоззрение и философия (Историко-философский аспект) / В. И. Шинкарук // Методологические и мировоззренческие проблемы истории философии. – М. : Наука, 1988. – С. 80.
9. Лосев А. Ф. Форма – Стиль – Выражение / сост. А. А. Тахо-Годи; общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Михаськова / Алексей Федорович Лосев. – М.: Мысль, 1995. – 944 с.
10. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / отв. ред. и сост. П. В. Алексеев / Сергей Иосифович Гессен. – М. : «Школа-Пресс», 1995. – 448 с.
11. Флоренская Т. А. Катарсис как осознание: Эдип Софокла и Эдип Фрейда. – В кн.: Бессознательное: природа, функции, методы исследования / Тамара Флоренская. – Тбилиси, 1978. – Т. 2. – С. 562-570.

Соломаха С.А.

СТАНОВЛЕНИЕ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ЧЕЛОВЕКА В КУЛЬТУРЕ

Рассматриваются различные научные подходы к определению феномена мировоззренческого становления личности в культуре. Автор статьи отмечает диалогичность отношений культуры и личности. Она убеждена, что в поисках собственного смысла жизни человек в диалоге с иной реальностью расширяет границы индивидуального сознания до всеобщего, универсального, формирует новое мировоззрение. Подчеркивается, что каждая культурная эпоха несет в себе оценку определенного идеала, который ярко проявляется в художественной культуре, в частности в искусстве. Искусство создает воображаемую реальность, которая, переплавляясь в художественно-эстетическом мировоззрении человека, помогает ему принять более высокую систему ценностей и открыть новые пути духовного восхождения.

Ключевые слова: искусство, личностное развитие, культурные ценности, художественно-эстетическое мировоззрение.

Solomaha S.O.

FORMATION OF IDEOLOGICAL CONCEPTION OF MAN IN CULTURE

The article examines different scientific approaches to determination of phenomenon of ideological formation of personality in art/ The author of the article marks dialogical character of relationships of culture and personality/ She is convinced that searches of own sense of life man in his dialogue with other reality broadens the borders of individual consciousness to general universal ones; he formates new ideology. It is outlined that every cultural epoch carries in itself the assessment of definite ideal which is brightly shown in art culture, in particular, in art. Art creates imaginary reality, smelting in artand aesthetical ideology of a man, helps him to take higher system of values and to open new ways of spiritual ascent.

Aesthetics always tries to answer the question about the person's life purport choice. One of these questions is genesis of personality formation in culture. In this context, drawing attention to the aesthetic component of the cultural progress of humanity as a process of ideological development of personality is entirely justified. Author emphasizes the aesthetic determinant of existence is a significant factor of positive social and cultural progress in the development of society and the individual.

The role of culture in society varies, as the understanding of culture and the humanity outlook. The specificity of time perception crystallizes in outlook, experience, finding the immediate expression in activities, creativity, and creation. After all, the intense attitude to life and personal recognition of the individual are revealed in the creative process, which leads to a new understanding and vision of the world.

Key words: art, individual development, art values, art and aesthetic outlook.